

# **Na czym polega warszawski *genius loci*, kim jest *homo varsoviensis*? — rozważania zainspirowane filmem Marii Zmarz-Koczanowicz *Moja Warszawa***

Ewa Juszczak

**Adresat zajęć:** uczniowie szkół ponadpodstawowych (klas humanistycznych).

**Rodzaj zajęć:** język polski, koło literackie, koło filmowe.

**Cel ogólny zajęć:** Poznanie filmowych obrazów Warszawy postrzeganej jako miejsce wieloznaczne, w nieoczywisty sposób łączące przeszłość ze współczesnością. Rozpoznawanie etosu rdzennego i napływowego warszawiaka.

**Cele szczegółowe:**

Uczeń:

- interpretuje tytuł filmu;
- charakteryzuje mieszkańców Warszawy oraz dawny i obecny wizerunek miasta;
- rozpoznaje symultaniczność prowadzenia narracji filmowej i wyjaśnia jej funkcje;
- wskazuje i wyjaśnia funkcje filmowych środków wyrazu;
- samodzielnie tworzy fotoreportaż, dyskografię, opracowuje autorską trasę turystyczną;
- recenzuje dzieło filmowe, podejmuje polemikę, popiera argumentami swoje zdanie.

**Metody pracy:** pokaz, drama, dyskusja, praca z tekstem, analiza porównawcza tekstów kultury.

**Formy pracy:** praca indywidualna, w grupach i całą klasą.

**Środki i materiały dydaktyczne:** film *Moja Warszawa* (2003) Marii Zmarz-Koczanowicz, karty pracy, nagrania piosenek *Sen o Warszawie* Czesława Niemena oraz *Warszawa* Muńka Staszczuka.

**Słowa kluczowe:** film dokumentalny, Warszawa, historia, symultaniczność.

**Czas:** 2 godziny lekcyjne + projekcja filmu (53 min).

**Bibliografia:** <https://culture.pl/pl/tworca/maria-zmarz-koczanowicz>

**PRZEBIEG ZAJĘĆ:**

1. Uczniowie słuchają piosenki *Sen o Warszawie* Czesława Niemena.
2. Nauczyciel układa z niebieskiej wstążki lub bibuły linię biegnącą przez środek klasy

(jak Wisła przecinająca Warszawę) i prosi uczniów, by stanęli w miejscu, w którym mieszkają. Gdy uczniowie zapełnią sobą „mapę”, prowadzący prosi, by w kilku zdaniach opowiedzieli o swoim miejscu zamieszkania — zadanie dla uczniów z Warszawy. lub

Nauczyciel prosi, by uczniowie zapisali na osobnych kartkach (tzw. sklerotkach) trzy skojarzenia związane z Warszawą, a następnie pogrupowali je według pól znaczeniowych: skojarzenia geograficzne, historyczne, polityczne, kulturalne, społeczne, inne — zadanie dla uczniów spoza Warszawy.

Jaki obraz Warszawy wyłonił się z uczniowskich opowieści lub skojarzeń? Czy jest jednolity? Od czego zależy sposób widzenia miasta?

3. Nauczyciel zapisuje temat lekcji i wprowadza krótko film *Moja Warszawa* w reż. Marii Zmarz-Koczanowicz: jest to film dokumentalny z 2003 r., oparty na autorskim scenariuszu reżyserki, przedstawiający Warszawę widzianą oczami jej mieszkańców. To niejedyny film autorki poświęcony historii i współczesności stolicy oraz jej mieszkańcom — inne to np. *Pokolenie '89*, *Dworzec Gdański*, *Zwyczajny marzec*, *Wiera Gran*, *Nowy wspaniały świat*.

4. Projekcja filmu *Moja Warszawa*.

5. Nauczyciel inicjuje dyskusję: Kto w filmie opowiada o Warszawie? Co daje zastosowany w filmie wielość?

a) w filmie występuje wielu bohaterów. Są to:

— przedstawiciele świata nauki i kultury: Małgorzata Baranowska — poetka, krytyk i historyk literatury; Tadeusz Sobolewski — literaturoznawca; Grzegorz Jarzyna — reżyser teatralny; Anna Beata Bohdziewicz — fotografka; Jacek Leociak — pracownik PAN, wykładowca akademicki;

— mieszkańcy Warszawy: Czesław Górczyński — warszawski taksówkarz; Wojciech Trzciniński — pasjonat Pragi, który zmienia nieczynne już miejsca z duszą w instytucje użyteczności publicznej; Paweł Trepczyński — mieszkaniec Żoliborza, działacz społeczny na rzecz wejścia Polski do Unii Europejskiej; mieszkańcy Śródmieścia: Albert Jawłowski i Kamil Krępski; muzycy grup Hemp Gru: Wilku i Bilon oraz Molesta Ewement: Vienio; Agnieszka Herbich — instruktorka tańca;

— dziennikarze: Cezary Polak (przyjezdny, który osiedlił się na Pradze, co „wymaga dojrzałości”) i Konrad Piasecki (do drugiego roku życia mieszkał na Pradze).

b) widz otrzymuje obraz Warszawy jako miasta wielowymiarowego, zależnego od punktu widzenia osoby mówiącej o mieście (stary–młody, rdzenny–przyjezdny, zajmujący się Warszawą zawodowo–amator miasta, wykształcony–niewykształcony, bogaty–biedny itp.).

5. Nauczyciel inspiruje uczniów do rozważań na temat wyłaniającego się z filmu obrazu Warszawy — prosi o wykonywanie pracy w parach. Ich zadaniem będzie interpretacja cytatów zaczerpniętych z wypowiedzi bohaterów filmu (ZAŁĄCZNIK NR 1).

6. Uczniowie prezentują wnioski z pracy grupowej:

Warszawa przedstawiona w filmie nie ma jednego oblicza. To miasto:

- doświadczone przez historię, np. najazdy szwedzkie i napoleońskie, okupację, dwa powstania (w getcie w 1943 r., powstanie warszawskie 1944 r.), komunizm;
- nieugięte, walczące do końca, miasto-bohater;
- pełne pamiętek przeszłości, kultywujące tradycję, szczególnie powstania warszawskiego;
- odradzające się po trudnych doświadczeniach jak Feniks z popiołów;
- na pierwszy rzut oka nieoczywiste, wymagające znajomości historii, uważnego szukania jej śladów;
- inspirujące twórców literackich (Mirona Białoszewskiego), filmowych (*Skarb*, 1948, w reż. Leonarda Buczkowskiego), teatralnych (Grzegorz Jarzyna), autorów tekstów piosenek (Grzesiuk, Pele, Vienio);
- łączące przeszłość z teraźniejszością; nieistniejące (ale zapisane w ludzkiej pamięci) z realnym (np. Warszawa przedwojenna, Warszawa żydowska);
- zróżnicowane ekonomicznie, złożone z elitarnych dzielnic inteligenckich (Żoliborz Oficerski), nowoczesnych blokowisk (Ursynów) i biednej, chociaż rdzennej, Pragi;
- zabytkowych, podwórkowych kapliczek i nowoczesnej infrastruktury (szklane domy);
- niegdyś polsko-żydowskie, dziś jednolite narodowo, choć w dużej części złożone z ludności napływowej;
- niemal pozbawione rdzennej ludności z jej etosem;
- otwarte dla przyjezdnych — ludzi zabieganych, głodnych sukcesu, robiących karierę, dla których stolica jest „ziemią obiecaną”;
- o zmiennym obliczu, ewoluujące, przystosowujące dawne miejsca z „dobrą energią” (np. dawna fabryka wódek, elektrownia) do bieżących potrzeb kulturalnych i biznesowych;
- wizytówka Polski jako stolicy kraju europejskiego;
- otwarte na świat, będące miejscem ważnych wydarzeń politycznych (wstąpienie do Unii Europejskiej);
- miasto, o którym mieszkańcy mówią z dumą.

7. Nauczyciel pyta: W jaki sposób w filmie zestawiono wiele punktów widzenia miasta? Zakładane odpowiedzi uczniów:

- w filmie zastosowano wieloplanowość i symultaniczność przedstawienia;
- wypowiedzi bohaterów przeplatają się, nie ma jednego, wiodącego głosu, dzięki czemu punkt widzenia każdego mieszkańca jest jednakowo ważny;
- kamera podkreśla zmienne punkty widzenia: czasem jest dynamiczna — towarzyszy bohaterom w ich wędrówce po mieście (np. Anna Beata Bohdziewicz, Jacek Leociak), czasem statyczna — przedstawia ich w miejscu zamieszkania lub pracy (np. Tadeusz Sobolewski, Agnieszka Herbich);
- obrazy współczesnej Warszawy są zestawione z fragmentami filmów przedwojennych (artystyczno-kawiarniane życie stolicy), wojennych (powstanie 1944 r., życie w getcie warszawskim) i powojennych: fragmentami Polskiej Kroniki Filmowej (demontaż pomnika Dzierżyńskiego na placu Bankowym). Zabieg ten służy pokazaniu trwałości pamięci o przeszłości miasta oraz ciągłości życia Warszawy — zastępowania jednych instytucji innymi (np. gmachu KC PZPR Giełdą Papierów Wartościowych, upadłej Wytwórni Wódek centrum konferencyjno-kulturalnym);
- obrazy współczesnej Warszawy są uzupełnione fragmentami wierszy Mirona Białoszewskiego; zdjęciami poety z prywatnych zbiorów Tadeusza Sobolewskiego; fragmentami filmu *Skarb* Buczkowskiego i przedstawienia teatralnego o warszawskiej legendzie; dawnymi i współczesnymi piosenkami o Warszawie (*Nie masz cwaniaka nad warszawiaka* Stanisława Grzesiuka, *Warszawskie dziewczyny* Agnieszki Osieckiej czy *Miejskie bagno* Pelego);
- oficjalna historia Warszawy (opowieść Jacka Leociaka o przedwojennych żydowskich śladach czy historia najazdów szwedzkich i napoleońskich przypomniana przez M. Baranowską) przeplata się z osobistymi wspomnieniami dotyczącymi miejsc (wspomnienie Konrada Piaseckiego o praskiej kamienicy, Tadeusza Sobolewskiego o spotkaniach u Mirona), ludzi i wydarzeń (wspomnienie pierwszej małżeńskiej pocztówki noworocznej przez Annę Beatę Bohdziewicz);
- lokalność i oryginalność miasta (np. opowieść Czesława Górzyńskiego o dawnych warszawiakach) harmonijnie współgra z jego otwartością, europejskością (np. śpiewanie *Ody do radości* na placu Zamkowym);
- język oficjalny, naukowy, literacki (Tadeusza Sobolewskiego, Jacka Leociaka, Małgorzaty Baranowskiej) łączy się z językiem potocznym (mieszkańcy Pragi, raperzy) oraz lokalnym — gwarą warszawską (piosenka Stanisława Grzesiuka);
- zastosowanie filmowych środków wyrazu: konwencji filmu czarno-białego w działkach przedwojennych i wojennych oraz kolorowego, przedstawiającego współczesną Warszawę; bliskich planów, skupiających uwagę na szczegółach codziennego życia

miasta: praskich podwórkach i ich mieszkańcach, wnętrzach, ludzkich twarzach oraz planów dalekich — ujęć zatłoczonej warszawskiej ulicy; szybkiego montażu (scena z powstania w 1944 r. — syreny wyjące w mieście o godzinie „W” 1 sierpnia — kwarta brzoźowych krzyży na warszawskich Powązkach); uzupełniania przytaczanych sytuacji dopełniającymi dźwiękami (np. fety na placu Zamkowym po referendum akcesyjnym, ulicznej potańcówki czy relacji dziennikarskiej z Urzędu Rady Ministrów); tworzącej nastrój muzyki — od warszawskiego folkloru Stanisława Grzesiuka, przez poezję Agnieszki Osieckiej, po współczesne teksty Pelego i Viena.

8. Nauczyciel prosi o podsumowanie rozważań na temat Warszawy: Czy wieloznaczny obraz Warszawy przedstawiony przez Marię Zmarz-Koczanowicz znajduje potwierdzenie w lekturach i piosenkach poświęconych miastu? Przykładowe odpowiedzi uczniów:

- w *Lalce* Bolesław Prus przedstawia pozbawione centrum i sfery sacrum miasto-makietę, miejsce znaczących różnic społecznych i ekonomicznych;
- w *Małej apokalipsie* Tadeusz Konwicki prezentuje miasto kilkakrotnie „zgwałcone” przez najeźdźców i okupantów, brzydkie, oficjalne i podziemne;
- w *Złym, Grochowie, Balzakanach* oraz *Mikrotykach* Leopold Tyrmand, Andrzej Stasiuk, Jacek Dehnel i Paweł Sołtys przedstawiają biedniejsze, prawobrzeżne dzielnice Warszawy z ich charakterystycznym, szemranym klimatem i mieszkańcami;
- w *Kieszonkowym atlasie kobiet*, *W krainie czarów* oraz *Nieradości* Sylwia Chutnik i Paweł Sołtys znakomicie portretują rdzennych warszawiaków, ich życiowe, zrosnięte z historią miasta doświadczenia oraz etos.

9. Nauczyciel prosi, by uczniowie spontanicznie, bez słowa stworzyli rzeźbę przedstawiającą społeczeństwo dzisiejszej Warszawy. Jej powstawaniu towarzyszy odtworzenie piosenki *Warszawa* Muńka Staszczyka. Po wykonaniu ćwiczenia prowadzący podsumowuje je krótką rozmową na temat: Co czułeś, wcielając się w postacie warszawiaków? Jakie były twoje myśli na ten temat?

### **PRACA DOMOWA:**

**Dla wszystkich:** Zaprojektuj plakat do filmu *Moja Warszawa* lub przygotuj dyskografię prezentującą najnowsze piosenki o Warszawie.

**Dla warszawiaków:** Opracuj trasę turystyczną po „Twojej Warszawie” lub przygotuj prezentację fotograficzną (maksymalnie 10 fotografii), pokazującą nietypowe ujęcia Warszawy.

**Dla osób spoza Warszawy:** Spróbuj spojrzeć na własne miejsce zamieszkania tak, jak to zrobiła Maria Zmarz-Koczanowicz. Opracuj trasę turystyczną po „Twojej miejsco-

wości” lub przygotuj prezentację fotograficzną (maksymalnie 10 fotografii), pokazującą nietypowe ujęcia Twojej miejscowości.

#### ZAŁĄCZNIK NR 1

Wykorzystując znajomość filmu Marii Zmarz-Koczanowicz, dzieł literackich poświęconych Warszawie, tekstów piosenek o stolicy, wiedzę historyczną oraz własne obserwacje, zinterpretujcie wskazane cytaty:

„Do ’39 roku było tu, zdaje się, czternaście najazdów różnych: Szwedów (...), wojska napoleońskie też mieliśmy”.

„[Warszawa] przed wojną trochę była traktowana jak taka trzpiotka (...) jakaś taka niepoważna podfruwajka. Natomiast po obronie ’39 roku już się to zmieniło, a po powstaniu jeszcze bardziej. Ona nagle z tej trzpiotki zmieniła się w Feniksa, który wstaje z popiołów, zmieniła się w tę bohaterską Warszawę”.

„Słowacki został postawiony dokładnie na tym samym miejscu. Mnie się to nie podoba. To oddaje charakter Warszawy, że nawet pomniki nie są czymś stałym”.

Małgorzata Baranowska

„Warszawa wydaje mi się brzydka, chaotyczna, źle rozbudowana kiedyś, zniszczona, potem źle odbudowana, teraz źle rozbudowywana... Mnie inspiruje brzydota (...) to się dobrze fotografuje”.

„Stare i nowe — nie wiadomo, co jest piękniejsze”.

Anna Beata Bohdziewicz

„Cała Warszawa jest jak zombie. (...) To jest taki żywy trup”.

„Warszawa zachowuje pamięć”.

„(...) Warszawa nie ma takiego odniesienia, gdzie można powiedzieć: o, to jest Warszawa, to jest to miasto. Ona jest jak kolaż, tak jakby ktoś wziął fragmenty różnych miast i poumieszczał je razem”

„W pewnym sensie Warszawa, miasto bez centrum, jest dziełem sztuki współczesnej — dziełem wymagającym uczestnictwa oglądającego”.

„Cała Warszawa zniknęła w swojej dawnej postaci i jej śladów trzeba szukać, stare miasto jest jakąś kopią”.

Tadeusz Sobolewski

„Może niedosłownie starówka jest jakimś symulakrum, ale jest to jakiś taki właśnie rodzaj kopii, która nie posiada oryginału. To wszystko jest tak odbudowywane w takim klimacie bardziej jak to powinno być, jak to powinno wyglądać niż tak to rzeczywiście wyglądało”.

Mieszkańcy i amatorzy Śródmieścia: Albert Jawłowski i Kamil Krępski

„Ta kultura [Warszawy] jest nieprzyjemna, to jest kultura wstydliva, prawda, ale czujesz, że ty jesteś podłączona do tego”.

Grzegorz Jarzyna

„Warszawa jest pewną enklawą. Ktoś, kto tu się wychowywał, (...) miał do wszystkiego łatwiejszy dostęp i, z mojego punktu widzenia, spacone spojrzenie na resztę Polski”.

Paweł Trepczyński

„Coraz mniej spotykam rdzennych warszawiaków”.

„Oni po prostu przyjechali zrobić tu karierę. Udało im się tutaj kupić mieszkanie. Może za parę lat się zasymilują, ale to nie znaczy, że będą warszawiakami”.

Czesław Górczyński